

LIMBAJUL NONVERBAL ÎN VIAȚA POLITICĂ. CONSIDERAȚII ISTORICE.

Non verbal communication in political life. Historic aspects

Assistant Prof. Dr. Istvan FABIAN
“Petru Maior” University of Târgu-Mureș

Abstract

The non-verbal language is one of the most important aspect of representation of a political leader in many cases his gestures being a mark of his personality. The historic study of body language is rather “young” only in the 1970-1980s the first studies concerning the “history of gestures” appeared. The present paper approaches a few aspects concerning the use of body language in Ancient history, more precisely in the classical Greek-Roman world. From the body language of the Greek elite for whom the body was an element of authority and up to the *sermo corporis* of Cicero and Quintilianus, body language was a continuous challenge for the political leaders of Antiquity. Their gestures represents paradigms for modern political elite and a spring of cultural and political paradigms.

Keywords: body-language, Antiquity, *sermo corporis*, Cicero, Quintilianus.

Definite drept “mișcări și posturi conștiente sau nu prin care sunt comunicate atitudini și sentimente”¹ limbajele nonverbale sunt parte organică a personalității noastre dar și al sistemului comunicațional interuman. Având în vedere faptul că se consideră că abia 7% din comunicarea interpersonală este verbală și 93% este non-verbală² este de înțeles de ce recursul la gestică este un element primordial de persuasiune politică. Mesajul non-verbal „poate fi intenționat și exprimat într-un cod convenit ca de exemplu clipirea ochilor, surâsul, semnele făcute cu capul (...) alteori poate fi vorba de un mesaj neintenționat și exprimat simptomatic, ca atunci când cel (cea) care transmite roșește de rușine, sau face o grimasă de durere ori tresare, fiind pus în încurcătură”³. Studiat în prezent de antropologi, lingviști și psiho-sociologi, limbajul non-verbal a fost clasificat în funcție de regiuni, segmente sociale, grupuri de vârstă, și epoci istorice⁴. Privind în retrospectiva istorică, ne dăm seama că studiul gesturilor pe plan istoric este mult mai greu decât observarea lor în viața cotidiană, și acesta în pofida faptului că istoricii de artă au acordat o „atenție deosebită atitudinilor și gesturilor în pictură și sculptură, deoarece ei trebuiau să stăpânească limbajul înainte de a putea decodifica tabloul”⁵. Bineînțeles, istoricii nu pot urmări corpurile în mișcare dar există o serie de izvoare literare și/sau artistice care pot furniza detalii despre gestică vremurilor trecute. La fel ca și în prezent „gesturile constituiau un element indispensabil în interacțiunile sociale din trecut și în al doilea rând pot furniza cheia pentru decodificarea unor valori și interese caracteristice pentru o anumită societate; cum ar spune istoricii francezi, gesturile explică *mentalitatea*”⁶

¹ <http://oxforddictionaries.com/definition/english/body%2Blanguage?q=body+language>

² James Borg, *Body language. 7 lessons to master the silent language*, 2008 UK, 2010 US, Pearson Education Inc. p.VI

³ Jan Bremmes, Hermann Roodenburg, *O istorie culturală a gesturilor*, Ed. Polimark, București, 2000, p.11.

⁴ S-a stabilit existența a șapte expresii faciale universale: fericire, tristețe, supărare, frică, surprindere, dispreț și desgust.

⁵ David Efron, *Gesture and Environment*, New York, 1941 apud. Bremmes-Roodenburg *op.cit.* p.14 n.11.

⁶ *Ibidem* p.15

Limbajul vorbit și cel non-verbal constituie un tot unitar dacă avem în vedere faptul că orice sentiment poate fi exprimat la fel de bine prin ambele limbaje. Dar pe de altă parte să nu uităm că „o <scăpare> non-verbală o privire înșelătoare sau o ezitare momentană poate submina întregul efect al unei declarații aparent sincere”⁷

Cât privește trecutul, istoricii ajung la două concluzii deosebit de contradictorii: pe de o parte limbajul non-verbal al trecutului prezenta conotații diferite de cel al prezentului dar, pe de altă parte există și foarte multe similitudini. Piciorul drept în față însemna hotărâre și spirit întreprizător și la egipteni și la romani dar și în zilele noastre, picioarele îndepărtate până la lățime umerilor însemna stabilitate și forță, plecarea ochilor însemna/înseamnă timiditate și/sau supunere, folosirea excesivă a coatelor și în antichitate dar și în evul mediu și în contemporaneitate sunt semne ale teritorialității și dominanței.

Lumea clasică greco-romană, așa cum ne dezvăluie izvoarele literare, pune un mare accent pe limbajul gesturilor mai ales în ceea ce privește leadership-ul militar și politic. La greci gestică este legată în special de două aspecte: mersul și statul în picioare. Mersul apăsat cu pași mari este o constantă a eroilor lui Homer de la Paris care se apropie de Menelau „cu pași întinși”⁸ la Ajax care îl înfruntă pe Hector cu „cu zâmbet pe față și făcând pași întinși”⁹, Hector care ataca corăbiile grecilor „cu pași întinși”¹⁰ „*Makrobamon*” era considerat tipul bărbatului ideal, întreprinzător, eficace însușiri reluate în sec.II a.Chr de „sofistul Polemondin Symrna care (...) consideră că *amplitudo gressus* (pașii mari) denotă *fides* (credință) *sinceritas* (sinceritate), *magna efficacia* (mare eficacitate), *animus elatus* (suflet elevat), *et irae absentia* (lipsă de mânie)”¹¹ Coordinatele comportamentale impuse de Homer se mențin și în epoca clasică a civilizației grecești adăugându-se doar un singur aspect: mersul lent și cu viteză constantă.

Legat de mers sunt alte câteva aspecte corporale de care un lider grec, care dorea să se impună trebuia să aibă în vedere: mișcarea mâinilor și poziția palmelor: Pare se, așa cum reiese și din „Prometeu înlățuit”¹² de Eschil că a-și flutura mâinile, mai ales cu palmele deschise, era un gest de efeminare, supunere. Cel cu mâinile ridicate și palmele deschise indica faptul că „este neînarmat și că, simbolic a renunțat la statutul de bărbat”¹³ Modelul masculin prin excelență ținea mâinile încleștate, eventual gesticula cu degetul arătător întins, așa cum se poate observa pe multe din reprezentările picturale sau statuare ale vremii. Un alt aspect era direcția privirii și poziția capului. Aceste aspecte erau destul de restrictive și privite ca norme sociale (ca în Japonia medievală și contemporană): tinerii (în special spartanii) nu aveau voie să privească o persoană în vârstă în ochi (la japonezi și astăzi contactul vizual mai sus de torace în unele cazuri este interzis) iar sclavii trebuiau să meargă cu ochii în pământ și capul într-o parte. Pentru greci era esențial ca un lider să aibă verticalitate (atât la propriu cât și la figurat),

⁷ Ibidem p.15

⁸ Homer, Iliada, 3,22

⁹ Homer, Iliada, 7.211-4

¹⁰ Homer, Iliada 15.306

¹¹ Bremmes-Roodenburg *op.cit.* p.25

¹² Mă hărțuiești zadarnic, degeaba vrei să stai de vorbă cu talazul. Să nu-ți inchipui că vreodată, înfricoșat de hotărârile lui Zeus se va întâmpla să am simțire de muiere, că eu asemenea femeilor, îl voi ruga cu mâinile întoarse către cer pe cel pe care îl urăsc năprasnic să mă desfacă din cătușe Eschil, *Rugătoarele, Perșii, Șapte contra Tebei, Prometeu înlățuit*, Ed. Univers, București, 1982, p. 180

¹³ Ibidem p.29

privirea fixă, mâinile încleștate (avea voie să utilizeze în gesturi doar arătătorul), mersul apăsător cu pași mari și egali.

În lumea politică contemporană, mersul reprezintă o dovadă a puterii, agilității și hotărârii. John F Kennedy a fost primul președinte care a folosit din plin acest avantaj. În campania prezidențială din 1960 tânărul JFK și a folosit pe deplin atuurile legate de mers ca expresie a forței în defavoarea mult mai staticului Nixon. Cel care a făcut însă din mers o „formă de artă”¹⁴ a fost Ronald Reagan care deplasându-se întotdeauna cu pași mari și hotărâți crea o impresie puternică de avânt și forță, silinduși colaboratorii să pară că se străduiesc să țină pasul cu el¹⁵. La fel Bill Clinton a adoptat un stil de mers apăsător cu pași mari, iar George W. Bush i-a călcat pe urme. Considerat fiind președintele american care probabil a avut cea mai bună condiție fizică (alerga o milă-1.600m în 7 minute)¹⁶, Bush a creat totuși o impresie de artificiu în mersul său pentru că nu avea structura corporală a lui Reagan sau Clinton. Un exemplu elocvent în acest sens era întâlnirea cu președintele la summitul de la Camp David cu președintele Vladimir Putin: cel din urmă a dat o „reprezentare” impresionantă a forței exprimată prin mersul său vioi și folosirea masivă a mișcării umerilor (tipică de altfel luptătorilor) exprimând astfel ceea ce analiștii au numit: „puterea unui prădător” în timp ce Bush prin mersul său liniștit și aproape fără să și miște umerii dădea impresia de calm și control.¹⁷

Lumea romană, inspirându-se din tradițiile grecești dar folosind și experiența proprie elaborează un set întreg de norme ale comportamentului non-verbal utile politicienilor. Pentru lumea romană oratoria era nu o artă ci mai degrabă o știință. În cadrul acestuia, *sermo corporis* și *eloquentia corporis*¹⁸ după cum afirma Cicero, erau elemente esențiale de persuasiune dar și norme comportamentale. Eruditul roman afirma clar: „*in oratore ... acumen dialecticorum, sententiae philosophorum, verba prope poetarum, memoria iuris consultorum, vox tragodeorum, gestus paene summorum actorum est requiendus*”¹⁹. Tonalitatea vocii, ritmul vorbirii, gestică erau menite să fie conforme cu mesajul verbal. Cel care a elaborat cel mai complet tratat despre aceste aspecte a fost Marcus Fabius Quintilianus, primul profesor public de retorică din Roma, autorul compendiului *Institutio oratoria* în 12 volume. Volumul 11 de ocupă de limbajul non-verbal descriind stadiile și formele de exprimare non-verbală pe care fiecare politician ar trebui să le adopte în discursurile sale. Ca un tipic roman pragmatic Quintilian analizează toate aspectele non-verbale ale discursului: ochii, poziția capului, nasul (niciodată nu era voie să se facă un gest cu nasul), brațele, mâinile, corpul, mișcărilor degetelor, și chiar utilizarea vestimentației (a togii).²⁰ În acest context parcă prefigurând pe Eckman²¹, Quintilian propune mai multe tipuri de gesturi: naturale „care pornesc în mod firesc din noi” și gesturi „care indică anumite lucruri prin mijlocirea imitării”. Din prima categorie fac parte

¹⁴ Peter Collet, *Cartea gesturilor. Cum putem citi gândurile oamenilor din acțiunile lor*. București, Editura Trei, 2005, p.112

¹⁵ Ibidem p.112

¹⁶ Ibidem p.115

¹⁷ Harry Witchel în „Secrets of body language” <http://www.youtube.com/watch?v=AQENwD-QIRA>

¹⁸ Cicero, *De oratore* 3.222

¹⁹ Cicero, *De oratore* 1.128 Un orator trebuie să aibă viclenia unui dialectician, gândirea unui filosof, cuvintele aproape ca ale unui poet, memoria unui jurist, vocea unui actor tragic și discursul practic al celui mai desăvâșit actor.

²⁰ Bremmes-Roodenburg *op.cit.* p.43

²¹ Paul Eckmann, Wallace Friesen, *Hand movements* în *The journal of communication* vol.22, 1972.p. 353-374

gesturile de tip „indicator”, „ideografic” și „dirijonal”. Celei de a doua categorii îi corespund gesturile „ilustrative”, „bătăi executate în ritmul discursului”²² Remarcabilă este sublinierea retorului roman: un politician care susține un discurs trebuie să știe să facă diferența între gesturile retorice și cele teatrale (inacceptabile pentru un orator). Quintilian insistă asupra faptului ca gesturile să fie în concordanță a cu partea discursului: *exordium*-introducere, gesturi calme și postură reținută în timp ce toga „stă pe umeri”. Discursul trebuia început printr-o atingere ușoară a capului prin frământarea degetelor și printr-un suspin adânc: „arătând că își adună toate energiile în vederea efortului și trădându-și frământarea printr-un suspin adânc”²³. Urmează *naratio* în care sunt stabilite anumite aspecte, gesturile pot exprima admirație „palma mâinii drepte se întoarce încet în sus degetele, începând cu cel mic se îndoaie unul după altul, apoi palma se desface din nou și mâna se readuce în poziția inițială”²⁴. Cât privește toga, „se lasă să alunece spre spate” sau supărare prin apăsarea pumnului în partea dreaptă a pieptului.

Partea a treia, și cea mai spectaculoasă din punctul de vedere al limbajului non-verbal este: *argumentatio* când se argumentează propria poziție și se combate cel al adversarului. Acum sunt admise gesturile agresive: „degetul mijlociu și inelar îndoite sub degetul mare” sau „trei degete îndoite sub degetul mare în timp ce arătătorul este întins (...) iar toga (într-o poză combativă-n.n.) este aruncată pe umeri”²⁵. Quintilian insistă mult asupra togii: considerată nu numai ca îmbrăcăminte a elitei dar și instrument al paralimbajului: însă dincolo de acest aspect, toga trebuie să fi imaculată, fără urmă de extravaganță sau neglijență. De asemenea sunt interzise gesturile largi, frenetice cum ar fi cele de încuviințare sau negare cu capul, fluturarea mâinilor, zgâlțâirea umerilor sau orice alt gest care „împrăștie o asemenea ploaie de lovituri în direcție posterioară încât este o imprudență să stai în spatele oratorului.”²⁶ Mâinile nu pot fi ridicate peste nivelul ochilor sau sub nivelul toracelui, niciodată să nu depășească nivelul umerilor în lateral și este de preferat ca gesticulația să fie făcută cu mâna dreaptă, stânga fiind folosit doar ca un auxiliar. (fapt normal de vreme ce ținea pliurile togii).²⁷ O gestică mai largă este acceptată doar în cazul împăraților și înalților magistrați întrucât se presupunea că audiorul lor este mult mai mare și deci trebuia să crească și amplitudinea gesturilor.

Tributară Romei, dar și al diplomației medievale, sfera politică contemporană utilizează, mai mult sau mai puțin voit, toată gama de gesturi propuse de Quintilian cu diferența că se pune un accent deosebit și pe unele aspecte non-verbale care erau necunoscute și/sau interzise în practica politică romană. Dacă lumea greco-romană considera ca fiind „common sense” abținerea de la expresii faciale și folosirea nasului în gestică, astăzi nu ne putem imagina ca un politician să abordeze un așa zis „poker face”. Exemplele care recurg la asemenea limbaj non-verbal (de vreme ce și lipsa de expresie poate fi un emițător de mesaje non-verbale) sunt atât de rare încât fac deliciul analiștilor: exemplu clasic este tot președintele Vladimir Putin. La el însă, ca și mulți alți contemporani sau predecesori folosește *tonalitatea vocii* ca element paralingvistic de persuasiune. O voce profundă este întotdeauna mai plăcută

²² Bremmes-Roodenburg *op.cit.* p.43

²³ Quintilian *De institutio oratoria* vol XI passim

²⁴ Quintilian *De institutio oratoria* 100

²⁵ Quintilian *De institutio oratoria* 144

²⁶ Quintilian *De institutio oratoria* 114

²⁷ Bremmes-Roodenburg *op.cit.* p.50

decât una tensionată. Cea dintâi exprimă dominanța, masculinitatea și grija aspecte deosebit de apreciate de auditoriu. Cea din urmă, „care tinde să aibă un sunet metalic”²⁸ produce la rândul ei tensiune, agresivitate, dar și anxietate. Președinți ca Reagan, Clinton²⁹, Obama, Putin, premieri ca Tacher (care a fost însă sfătuită să coboare tonalitatea vocii ca să sune mai cald), sau Toni Blair sunt exemplele pozitive din prima categorie. Cea de-a doua categorie – în mod interesant este asociată cu dictatorii: Hitler, Mussolini, Castro. La timbrul vocii se adaugă un element exențial: gesturile mâinilor, într-o gamă mult mai variată decât la romani (și gesturi care lor li se păreau exagerate sau de prost gust). Quintilian sigur că a rămâne stupefiat să vadă în cadrul discursurilor politice mai agresive: *pumni* - închiderea mâinii în pumn și folosirea lui ca un ciocan pentru sublinierea ideilor: Hrusciiov, împunsătura - folosirea degetului arătător pentru a sublinia o idee, a avertiza: JFK, Clinton, Obama -, *apucare* a obiectelor sau persoanelor reale sau imaginare, *zgârierea* - folosirea simbolică a unghiilor prin flexarea degetelor care aduc unghiile în poziție de atac: Hillary Clinton, M. Tacher, *tăierea* folosită de politicieni pentru a ajunge la esența unei probleme sau de a arăta rezolvarea ei printr-o cale nu tocmai diplomatică: Ceaușescu, John Major, Clinton³⁰.

Bazată pe aparențe, politica atrage persoanele fascinate de comportamentul uman. Ca și subterfugiile și impresiile false pe care se bazează deseori. Deoarece „politicenii petrec atâta timp pretinzând că sunt ceea ce nu sunt, există șanse foarte mici ca ei să și arate din greșeală adevăratele sentimente sau intenții prin comportament. Dramele politicii, felul în care politicienii își abandonează colegii, fac înțelegeri secrete, schimbă alianțe, creează diversiuni, și își acoperă spatele, aruncă vina asupra altora și își asumă merite pe care nu le au – toate aceste lucruri fac ca probabilitatea apariției unor indicatori care să i dea de gol să fie mult mai mare”.³¹

²⁸ Collet, *op.cit.* p.118

²⁹ Mark Goodman, Mark Gring, Brian Anderson, *The visual byte: Bill Clinton and his town hall meeting style*, în *The*

Journal of communication, Volume 1, Issue 1, 2007

<http://www.scientificjournals.org/journals2007/articles/1014.htm>

³⁰ Lizzie Widdicombe *The Way They Move* în *The New Yorker* 23 Iunie, 2008

http://www.newyorker.com/magazine/bios/lizzie_widdicombe/search?contributorName=lizzie%20widdicombe

³¹ Collet, *op.cit.* p. 137